

ZMĚNY VE VZDĚLANOSTI POPULACE ZA POSLEDNÍCH 30 LET – CELOREPUBLIKOVÉ A REGIONÁLNÍ SROVNÁNÍ

CHANGES IN THE EDUCATION LEVEL OF THE POPULATION OVER THE LAST 30 YEARS - NATIONWIDE AND REGIONAL COMPARISONS

Pavla Košťátková Stránská – Josef Košťálek

Abstract

Formation and development of human capital cannot be done without education. Education is one of the factors that shape every individual's life. Furthermore, education is important for the growth of performance, competitiveness and standard of living. The article analyses changes in the educational level of the population over the last 30 years, respectively for the period 1991-2021. The analysis focuses on the national and regional comparisons. The selected key parameter of education, which will be subjected to analysis, was chosen as "the highest education attained". To achieve the goal of the article, research analytical methods will be used, especially content analysis oriented to the analysis of texts and the extraction of relevant information from literary sources. The output of the article can serve as a basis for where the education of the population has shifted over the last 30 years. The results can also justify the level of productivity and the state of the labor market.

Key words: education, region, the highest education attained

JEL Code: I21, H75

Úvod

Posuzování úrovně lidského kapitálu ve společnosti lze pomocí vzdělanosti populace. Proces vzdělávání si prochází neustálými reformami s cílem zefektivnit a přispět k rozvoji životních dovedností. Vzdělání by mělo zajistit zvládat a zpracovat informační boom, dokázat se orientovat ve světě neustále se zdokonalující techniky a prosadit se konkurenčním poli nejen evropského, ale i mezinárodního trhu.

Vzdělávání populace by nemělo být záležitostí pouze dočasnou, ale celoživotní. Pokud se lidé uchyť na trhu práce, pak by měl nastoupit proces dalšího vzdělávání. Měřit vzdělávání lze buď kvalitativně, nebo kvantitativně.

Cílem článku je popsat změny ve vzdělanosti populace v České republice za posledních 30 let, resp. v období 1991-2021. Kritérium pro podrobení analýzy byla zvolena úroveň nejvyššího dosaženého vzdělání. Kritérium bude komparováno nejen v čase, ale i v rámci regionálního srovnání.

1 Role vzdělání ve společnosti

Jednoznačné vymezení pojmu vzdělání je obtížné. Vždy záleží na kontextu, ve kterém se pojem vzdělání využívá. Lze říci dle autorů Průcha a Veteška (2014), že vzdělání je obvykle chápáno jako souhrn znalostí, dovedností či postojů, které ekonomický subjekt získává jako výsledek formálního či neformálního vzdělávání.

Pokud je potřeba kvantifikovat vzdělávání či je potřeba zhodnotit vzdělávání ve společnosti, pak se využívá pojem vzdělanost. Vzdělanost jako ukazatel vyjadřující míru vzdělanosti ve společnosti, resp. v populaci. Nejčastěji se ve veřejně publikovaných databázích lze setkat s ukazatelem nejvyšší dosažená úroveň vzdělání, kterým se hodnotí dosažená vzdělanostní struktura obyvatelstva. (Matějů, Večerník, 2015), (Matějů, Anýžová, 2015)

Z historických pramenů vyplývá, že dominantním činitelem ekonomického rozvoje se považují znalosti a dovednosti. (Ricardo, 1980) Pokud se doplní populační růst, pak lze říci, že kombinace vzdělání s rostoucím importem technologií jako výsledek vzdělání přispívá k ekonomickému růstu v důsledku zvyšující se produktivity práce. Doprovodným jevem se i stává dočasné zvýšení životní úrovně obyvatel z důvodu rostoucích mezd. (Balcar, 2006), (Delong, Summers, 1992).

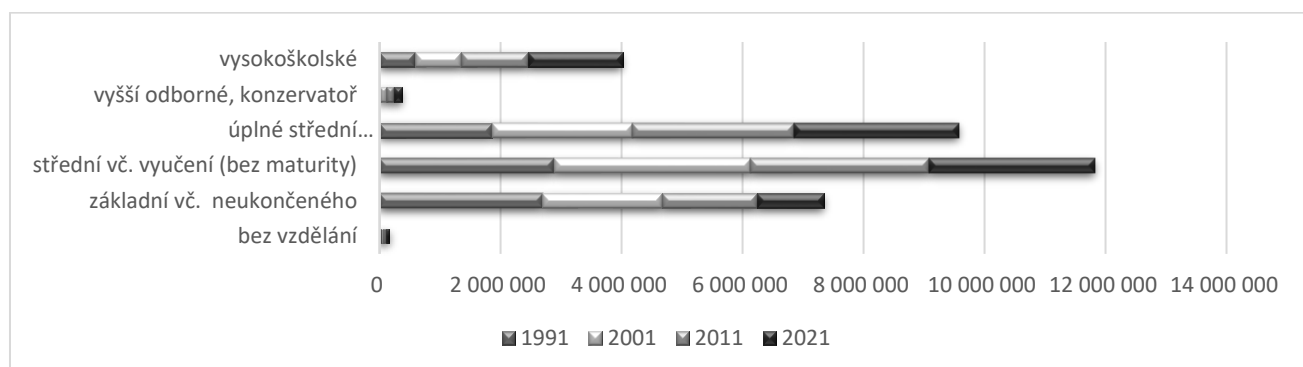
Pokud se hovoří o lidském kapitálu ve spojitosti se vzděláním, pak lze vidět vzdělání jako faktor, který přináší růst hodnoty pracovní síly a umožní větší produkční efektivnost. Pokud se v ekonomice nachází vzdělaná populace, pak je zde prostor pro růst efektivnosti výroby a možnost posouvat dlouhodobé produkční funkce. (Kubátová, 2004), (Evans, Syrett, 2009). Zde je ale nutné podotknout, že je zde nebezpečí posuzovat počet let vzdělávání jako měřítko lidského kapitálu při zanedbání rozdílů ve výsledných znalostech. K těmto závěrům docházejí ve své analýze vztahů mezi znalostmi a hospodářským produktem Hanushek a Woessmann (2012), (Mazouch, Fischer, 2011)

2 Stav vzdělanosti populace za posledních 30 let

Vzdělanost populace v České republice kvantifikované pomocí ukazatele nejvyšší dosažené úrovně vzdělání dosahuje výrazného posunu za posledních 30 let, a to zejména ze vzdělání

základního a středního bez maturity ve prospěch vzdělání úplné střední s maturitou a vysokoškolského vzdělání.

Fig. 1: Stav úrovně vzdělanosti v letech 1991, 2001, 2011, 2021

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Z výše uvedeného obrázku (viz Obr. 1) je patrné, že v roce 1991 dosahovali lidé vzdělání základního nebo středního vč. vyučení bez maturity. V součtu tvořily přibližně 68,5 % z celkového počtu lidí nad 15 let a starších. Naopak lidé s vysokoškolským vzděláním tvořili přibližně jen 7,5 %. Posun v oblasti vzdělanosti nastal v roce 2001, kdy v porovnání s rokem 1991 byl pokles lidí se základním vzděláním téměř o 10 %. Naopak počet lidí s vysokoškolským vzděláním se výrazně zvýšil a kontinuálně roste od roku 2001. V roce 2021 dochází k rostoucímu zastoupení osob s vyšším stupněm vzdělání. Tabulka (Tab. 1) ukazuje, že počet lidí s vysokoškolským vzděláním tvoří přibližně 17,6 %, oproti tomu počet lidí se základním vzděláním výrazně poklesl a tvoří již jen 12,5 %. Lidé se středním vzděláním vč. vyučení bez maturity tvořili v roce 2021 přibližně třetinu obyvatel 15letých a starší. Stejného zastoupení dosahovali lidé s úplným středním vzděláním s maturitou a vyšším odborným vzděláním.

Tab. 1: Vývoj nejvyššího dosaženého vzdělání za posledních 30 let

Rok	Nejvyšší dosažené vzdělání [% k celkovému počtu osob 15letých a starších]					
	bez vzdělání	základní vč. neukončeného	střední vč. vyučení (bez maturity)	úplné střední (s maturitou), vč. nástavbového a pomaturitního	vyšší odborné, konzervatoř	vysokoškolské
1991	0,34	33,13	35,38	22,83	0,11	7,16
2001	0,44	23,04	37,97	27,10	1,26	8,89
2011	0,47	17,60	33,08	29,97	1,31	12,50
2021	0,64	12,54	30,99	30,90	1,57	17,58

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Potvrzující argument k tomu, že počátek 21. století je doprovázen rostoucím počtem lidí s úplným středním vzděláním s maturitou, vyšším odborným vzděláním vč. konzervatoří a lidí s vysokoškolským vzděláním. Blíže ilustruje tabulka Tab. 2. Nejvýraznější nárůst o to o cca 1083 % je mezi roky 2001 a 1991 u lidí se vzděláním vyšším odborným vč. konzervatoří. Výrazný nárůst o 46,13 % je zaznamenán u lidí s vysokoškolským vzděláním mezi roky 2001 a 2011 a i mezi roky 2011 a 2021, kdy tento nárůst byl o 39,37 %.

Tab. 2: Základní ukazatel vzdělanosti v roce 1991, 2001, 2011, 2021

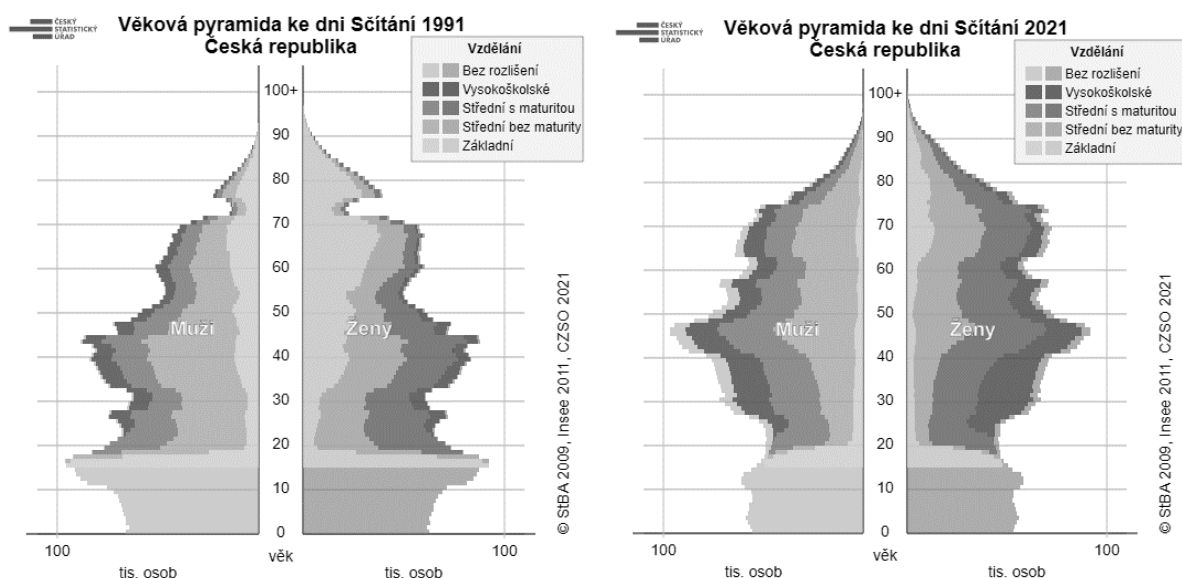
Nejvyšší dosažené vzdělání	Index 01/91 [%]	Index 11/01 [%]	Index 21/11 [%]
bez vzdělání	136,57	109,78	134,75
základní vč. neukončeného	73,25	79,44	70,62
střední vč. vyučení (bez maturity)	113,07	90,58	92,83
úplné střední (s maturitou)	125,02	114,99	102,19
vyšší odborné, konzervatoř	1183,09	108,21	118,46
vysokoškolské	130,78	146,13	139,37

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Pokud se na vzdělanost populace bude pohlížet z pohledu pohlaví, tj. mužů a žen, lze vidět významné zlepšení ve vzdělanosti žen. Vzdělanost žen v roce 1991 byla nejvíce zastoupena, tj. cca 68 %, na úrovni základního vzdělání, a to ve věkové kategorii 35 až 70 let. Ve stejné věkové kategorii muži naopak dosahovali pouhých cca 23 %. V roce 1991 měli muži ve věkové kategorii 23 až 45 let převažující vzdělání střední bez maturity. Pro rok 1991 je i patrné, že převažovali ženy se vzděláním středním s maturitou v poměru 60:40 ve prospěch žen.

Rok 2021 ale přináší významné zlepšení. Více ilustruje obrázek Obr. 2. Počet lidí ať mužů či žen s pouhým základním vzděláním ubylo ve prospěch úrovně vzdělání s úplným středním vzděláním, vyšším odborným a vysokoškolským. Ženy dosahují spíše úrovně úplného středního s maturitou a vysokoškolského vzdělání, naopak muži zůstávají v převaze ve vzdělání středním bez maturity a úplném středním vzděláním s maturitou, a to ve věkové kategorii 24 až 28 let a 44 až 54 let. Poměr žen versus muži v dosaženém vysokoškolském vzděláním se pohybuje v rozmezí 1,4 -1,5 ve věkové kategorii 23 až 35 let.

Fig. 2: Věková pyramida populace dle úrovně dosaženého vzdělání za roky 1991 a 2021

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

2.1 Regionální srovnání v rámci úrovně nejvyššího dosaženého vzdělání

Úroveň dosaženého vzdělání v porovnání v rámci jednotlivých krajů pro rok 1991 se výrazně lišilo. Hlavní město Praha s nejvyšším podílem vysokoškolsky vzdělaných, a to s podílem 27,2 %, následuje Jihomoravský kraj s podílem 12,9 % a kraj Moravskoslezský s podílem 10,5 %. Nejnižší podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním byl v kraji Karlovarském, a to 1,9 %. V hlavním městě byl také zastoupen nejvyšší podíl obyvatel s úplným středním všeobecným vzděláním a středním odborným. Středočeský kraj měl v roce 1991 téměř shodný podíl zastoupení obyvatel v rámci vzdělání základního, středního a úplného středního vzdělání. Nejnižší podíl obyvatel se základním vzděláním se vyskytovalo v kraji Karlovarském, a to 3,2 %. Blíže viz tabulka Tab. 3 a obrázek Obr. 3.

V roce 2021 byl krajský žebříček podobný. Více viz tabulka Tab. 4 a obrázek Obr. 4. Jen v hlavním městě Praha se podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním výrazně nelišil, podíl činil téměř 18 %. Hned za hlavním městem stojí kraj Středočeský, kde podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním činil cca 15 %. Jihomoravský kraj má pomyslné třetí místo s vysokoškolsky vzdělaným obyvatelstvem.

Tab. 3: Nejvyšší dosažené vzdělání dle jednotlivých krajů v roce 1991 [v %]

kraj	Nejvyšší dosažené vzdělání					
	základní	střední		úplné střední		vysokoškolské
		učňovské	odborné	všeobec.	odborné	
Hl. m. Praha	8,04	9,16	16,43	20,61	15,20	27,19
Středočeský kraj	11,50	11,60	11,41	10,23	10,26	7,82
Jihočeský kraj	6,15	6,00	5,82	5,45	6,22	5,28
Plzeňský kraj	5,46	5,57	5,53	4,65	5,73	4,76
Karlovarský kraj	3,21	2,96	2,16	2,31	2,77	1,91
Liberecký kraj	4,38	4,25	4,18	3,42	4,02	3,18
Ústecký kraj	9,18	8,25	6,28	6,57	7,01	4,77
Královehradecký kraj	5,27	5,40	7,04	5,22	5,46	4,39
Pardubický kraj	4,89	5,19	5,63	4,28	4,87	3,66
Kraj Vysočina	5,25	5,40	4,52	4,15	4,75	3,52
Jihomoravský kraj	11,14	10,82	10,39	11,03	10,93	12,89
Olomoucký kraj	6,26	6,31	5,80	5,62	6,06	5,42
Moravskoslezský kraj	13,15	13,10	9,32	11,53	11,25	10,48
Zlínský kraj	6,12	5,99	5,49	4,91	5,48	4,72

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

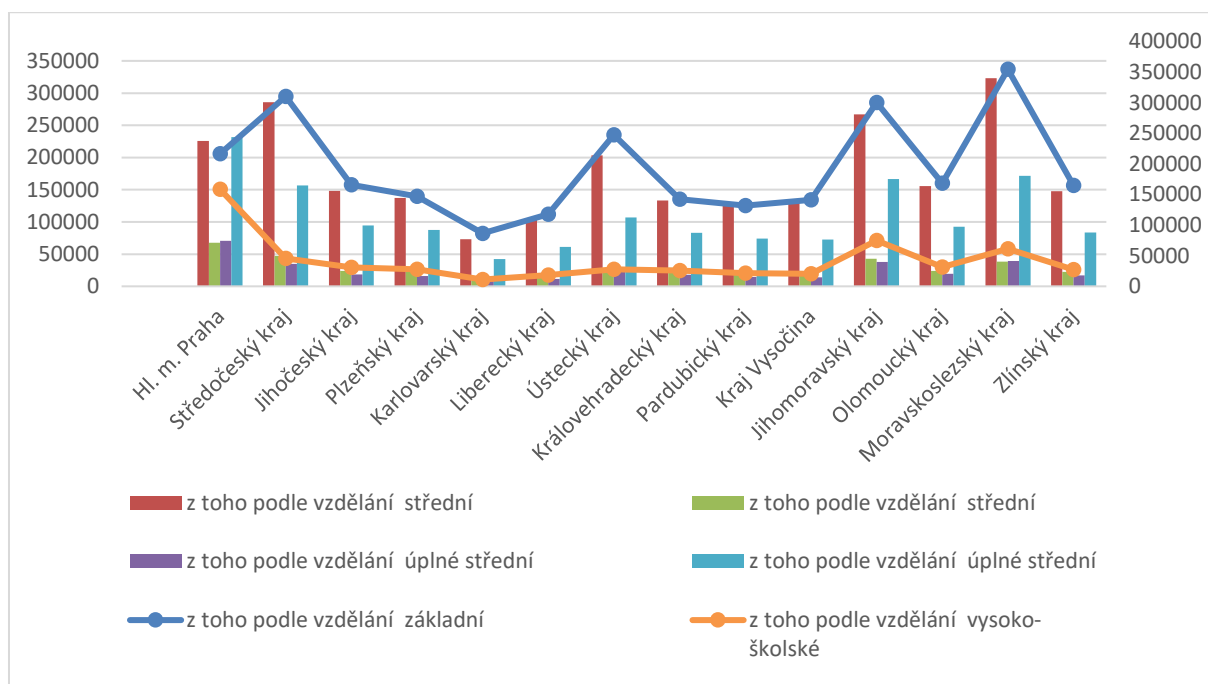
Posuny v rámci žebříčků ve vzdělanosti lze odůvodnit jednak vlivem migrace, ale také i suburbanizačními procesy, které ovlivnily snižující se podíly v hlavním městě Praha.

Tab. 4: Nejvyšší dosažené vzdělání dle jednotlivých krajů v 2021 [v %]

Kraj	bez vzdělání	základní vč. neukončeného	střední vč. vyučení (bez maturity)	úplné střední (s maturitou), vč. nástavbového a pomaturitního	vyšší odborné, konzervatoř	vysokoškolské
Hlavní město Praha	12,48	6,98	7,74	6,86	13,24	17,97
Středočeský kraj	13,16	11,91	12,76	12,93	13,85	15,03
Jihočeský kraj	6,01	5,44	6,12	6,49	6,03	6,00
Plzeňský kraj	5,55	5,41	5,79	5,92	5,56	5,70
Karlovarský kraj	2,68	4,95	3,60	2,97	2,45	2,21
Ústecký kraj	7,50	13,89	9,96	8,16	6,94	5,79
Liberecký kraj	4,12	5,02	4,50	4,54	3,99	3,59
Královehradecký kraj	5,14	4,83	5,19	5,63	5,27	5,13
Pardubický kraj	4,84	4,73	4,86	5,46	4,87	5,32
Kraj Vysočina	4,74	3,65	4,68	5,60	4,76	4,99
Jihomoravský kraj	11,37	8,82	10,94	11,03	11,16	10,96
Olomoucký kraj	5,91	6,48	6,04	6,37	5,88	5,20
Zlínský kraj	5,40	4,50	5,59	6,02	5,35	4,22
Moravskoslezský kraj	11,13	13,38	12,23	12,01	10,63	7,87

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Fig. 3: Srovnání úrovně vzdělanosti dle jednotlivých krajů v roce 1991

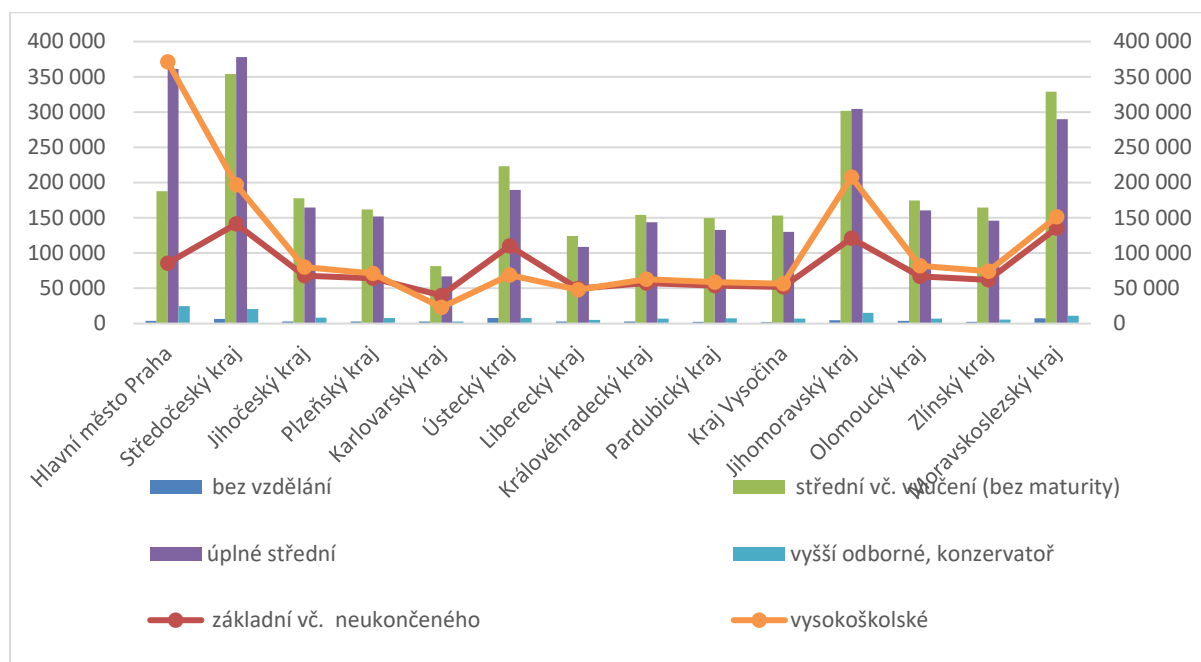

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Obrázek Obr. 3 a Obr. 4 ilustrují posun v počtu vzdělaných lidí, kdy v roce 1991 byl počet obyvatel se základním vzděláním diametrální vyšší oproti obyvatelům s vysokoškolským vzděláním, a to ve všech krajích vyjma hlavního města Praha. Rok 2021 ukazuje, že tento rozdíl je téměř zanedbatelný, jen hlavní město Praha a kraj Jihomoravský má tyto rozdíly stále, jen v opačném poměru. Nezanedbatelný je též počet obyvatel s dosaženým vzděláním středním bez maturity a úplným středním vzděláním.

Zvyšování úrovně obyvatelstva z hlediska regionálního srovnání bylo výsledkem nejen růstem počtu mladých absolventů korespondující s rostoucím počtem obyvatel, ale i také promítnutí nemalých investic do vzdělání formálního, ale i neformálního.

Fig. 4: Srovnání úrovně vzdělanosti dle jednotlivých krajů v roce 2021

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Závěr

Od roku 1991 lze sledovat poměrně výrazný nárůst vzdělanosti obyvatelstva. Jedním z pozitivních faktorů byl nový školský zákon z roku 1990, který umožnil vznik nových školských zařízení, jako školy církevní, waldorfské, Montessori, aj. Také se začaly objevovat školy soukromé. Za příznivým vývojem určitě též stojí rozšíření možnosti studia nejen na veřejných školách, ale i školách soukromých.

Významné v oblasti vzdělanosti populace nastává od roku 2001, kdy prudce klesá počet lidí se základním a neukončeným vzděláním a roste počet lidí vysokoškolsky vzdělaných. Období mezi roky 1991 až 2011 je také charakteristické migračním přírůstkem obyvatel do velkých měst a měst tzv. satelitních. Kraje s koncentrací velkých měst a tzv. satelitních zaznamenávají v tomto období zvyšující se počet obyvatel s vyšším vzděláním. V roce 2021 zaznamenává největší podíl počtu lidí s vysokoškolským vzděláním hlavní město Praha, následuje kraj Středočeský a třetí místo náleží kraji Jihomoravskému. Poslední místo v žebříčku v počtu osob s vysokoškolským vzděláním patří Karlovarskému kraji. Nezanedbatelný podíl je také u vzdělání středního vč. vyučení bez maturity a úplného středního vzdělání s maturitou. Tohoto vzdělání nejvíce dosahují muži ve věkové kategorii 24 až 28 let a 44 až 54 let.

Výstup článku může sloužit jako podklad pro to, kam se za posledních 30 let posunula vzdělanost obyvatel. Výsledky mohou také ospravedlnit úroveň produktivity a stav trhu práce.

Reference

- Balcar, J. (2006). Lidský kapitál a jeho evoluce v ekonomické teorii. *Central European Review of Economic Issues*, 9(3), 86-98.
- Český statistický úřad. (2022, září 15). Sčítání lidu 1991 a 2021.
- Delong, B. & Summers, L. (1992). Equipment Investment and Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–38.
- Evans, M. & Syrett, S. (2009). Generating Social Capital? The Social Economy and Local Economic Development. *European urban and regional studies*, 14 (1), 55 – 74.
- Hanushek, E. A. & Woessmann, L. (2012). Do Better Schools Lead to More Growth? Cognitive Skills, Economic Outcomes, and Causation. *Journal of Economic Growth*, 17(4), 267–321.
- Kubátová, J. (2004). Význam lidského kapitálu v postindustriální společnosti. *Politologica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 3, 9-28.
- Matějů, P. & Večerník, J. (2015). Kompetence, vzdělání a lidský kapitál v České republice ve světle dat OECD-PIAAC. *Politická ekonomie*, 63(2), 185-203. [https://doi: 10.18267/j.polek.996](https://doi:10.18267/j.polek.996)
- Matějů, P. & Anýžová, P. (2015). Role lidského kapitálu v úspěchu na trhu práce: srovnání šesti evropských zemí participujících na projektu PIAAC. *Sociologia*, 47(1), 31-65.
- Mazouch, P. & Fischer, J. (2011). Lidský kapitál: měření, souvislosti, prognózy. 1. vyd. Praha: C. H. Beck.
- Průcha, J. & Veteška, J. (2014). Andragogický slovník. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada.
- Ricardo, D. (1980). Zásady politickej ekonómie a zdaňovania. 1. vyd. Bratislava: Pravda.

Kontakt

Ing. Pavla Koťátková Stránská, Ph.D.
Institute of Economics and Management
University of Chemistry and Technology, Prague
Technická 5, Praha 6
e-mail: pavla.kotatkova.stranska@vscht.cz

Ing. Josef Košťálek, Ph.D.
Institute of Economics and Management
University of Chemistry and Technology, Prague
Technická 5, Praha 6
e-mail: josef.kostalek@vscht.cz